

Шакун В.І.,

професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України

Економічна криза як об'єкт кримінології

Економічна криза в сучасній Україні досліджується переважно економістами, соціологами, політологами. Є окремі теоретичні і практичні дослідження серед юристів, але вони носять суто фрагментарний характер і не відображають цілісного характеру кримінологічних наслідків впливу економічних криз на злочинність в Україні. На жаль, економічні кризи поки що не стали об'єктом всебічного дослідження кримінологічної науки. Вчені звертаються до цієї проблеми епізодично, незважаючи на те, що дане явище загрожує національній безпеці, дискредитує як владні інститути в очах населення, так і українську державність перед світовою спільнотою і є суттєвою перешкодою подальшій інтеграції України в європейське співтовариство. Це явище також заважає проведенню реформ у сфері економіки, державного управління, судочинства тощо. Дії влади, які в Україні прийнято називати реформами, певною мірою стимулюють удосконалення ефективності, чесності і легітимності системи державного урядування. Однак незважаючи на низку розпочатих реформ і заходів по досягненню деякої макроекономічної стабілізації, економіка України залишається у кризовому стані з невизначеними перспективами.

У суспільстві поступово утверджується культура бідності, тобто культура виживання, де пасивність населення відтворює умови, що унеможливлюють прогресивний розвиток, а країна занурюється у стагнацію. Власне кажучи, бідність породжує бідність. Бідна людина не може вписуватись у сучасні європейські стандарти життя за умови, коли жити можна виключно у відповідності до своїх доходів. А це не одне й те ж. Зазначені протиріччя провокують конфлікт особистості, що підштовхує людину до протиправної поведінки, збагачення за будь-яку ціну, серед якої корупція ніби найкоротший шлях до гідного життя. Якщо сказати відверто, то спрацьовує такий принцип: якщо комусь чогось не вистачає, він намагається відібрати його у іншого. Саме такий принцип вже не одне десятиліття, включаючи й нинішній період, сповідують чиновники в Україні. От вам і природа української корупції! Це зовсім не насильницькі форми злочинності, їх замінили і набули поширення маніпуляції з державним бюджетом, фінансуванням різного роду субсидій та інших, на перший погляд позитивних соціальних виплат, контрабандою товарів, уникнення оподаткування тощо.

Реформаторські та антиреформаторські процеси, що відбуваються в економіці, поряд з позитивними результатами неминуче призводять до зростання злочинності. Свідченням цього є зміни, що відбулися в останні роки в структурі і динаміці економічної злочинності: вона стала більш організованою, професійною та озброєною. Саме економічна організована злочинність завдяки корупції дискредитує державний апарат, підриває його авторитет, сприяє зрощенню частини його чиновників з кримінальними структурами. Це дає їй можливість безперешкодно проникати в політику та інші сфери діяльності держави з метою встановлення контролю над найприбутковішими галузями економіки країни. Корумпована частина державного апарату «живить» і захищає як кримінальний бізнес, так і незаконні дії бізнесу легального. Отже, тіньова економіка стала матеріальною основою, на якій формується кримінальна структура.

Заходи щодо подолання економічної кризи носять фрагментарний характер, набувають вигляду періодично проведених кампаній, зумовлених найчастіше політико-кон'юнктурними міркуваннями. Можна сказати, що здійснюється боротьба з окремими проявами явища, а не з самим явищем. Не викликає сумнівів необхідність нових підходів запобігання злочинності у цій сфері. Разом з тим не всі усталені форми запобігання злочинності в економічній сфері можуть бути застосовані до українських реалій. Дана обставина змушує сучасну науку звернутись не до окремих напрямів боротьби з тіньовою економікою, а до удосконалення кримінологічної теорії подолання економічної кризи. Об'єктом майбутніх досліджень має стати сукупність правових, організаційних, політичних, соціально-психологічних відносин, що мають кримінологічне значення, і пов'язані з формуванням і реалізацією політики детінізації економіки як основи економічної кризи.

Останнім часом у кримінальному законотворчому процесі стали яскраво проявлятися тенденції до спроб влади вирішувати соціально-економічні та політичні проблеми шляхом внесення змін до кримінального законодавства. Таким чином, Кримінальний кодекс поступово перетворюється у засіб політичної боротьби, що є неприпустимим. Більше того, майже всі зміни до кримінального законодавства відбуваються ситуативно та без належного їх обґрунтування. За двадцять п'ять років Україна так і не спромоглась вивчити реальний стан злочинності та її усталені види. При цьому влада немає уяви щодо реальних соціальних, економічних та політичних наслідків змін до кримінального законодавства. Розпочаті реформи у сфері кримінальної юстиції не прогнозовані, не узгоджені між собою, а їх автори не мають досвіду втілення їх в життя, а закони ухвалюються без будь-якого адекватного прогнозу їх кримінологічних наслідків. Можна з упевненістю заявити, що влада системно не володіє реальною інформацією щодо стану злочинності в Україні і як на нашу думку, не має бажання цього робити.

Сталий розвиток потребує виконання необхідних умов і дотримання певних норм. Можна сказати, що сталий розвиток тієї чи іншої системи – це такий розвиток, який спрямований на максимальне задоволення потреб суспільства, що має в своєму арсеналі технологічні та управлінські інновації, що характеризується політичною стабільністю суспільства і не порушує природну екологічну рівновагу, що відрізняється незворотністю процесу за періодами (років) всіх основних індикаторів соціально-економічного життя. Сталий розвиток визначається різноспрямованою дією багатьох чинників, серед яких можна виділити основні, вирішальні – політичні, соціальні, виробничо-інноваційні, екологічні, фінансові, зовнішньоекономічні та прогностичні. Науково-технічний прогрес диктує необхідність більш динамічного правового реагування з метою недопущення причин і умов вчинення правопорушень. Характерним прикладом є майнінгкриптовалют, курси яких останнім часом стрімко зростають. Тільки ціна на біткойн наблизилась до відмітки 8000 доларів за одиницю криптовалют. Виникає питання: це

прорив у розвитку сучасної інформаційної технології, типова фінансова бульбашка, чи афера вселенського масштабу? Фахівці по-різному оцінюють дане явище. Важливим є те, що власники криптовалют уникають оподаткування і, у разі широкого поширення криптовалюти у розрахунках та інших фінансових операціях, поставлять під загрозу наповнення державного бюджету. На сьогодні очевидним є те, що проблема криптовалюти потребує негайного правового врегулювання. В іншому випадку вона тільки збільшить обсяг тіньової економіки в Україні.

Таку ж роль відіграє й непродумана податкова політика. У нинішньому році бюджет недоотримає близько 2 млрд. грн. акцизного податку з алкоголю. За словами народного депутата України Віталія Гудзенка, за період з 2012 по 2016 роки обсяги виробництва легального алкоголю скоротилися більш ніж у два рази. У 2017 році спостерігається тенденція до подальшого скорочення. Одна з причин такого негативного явища – необґрунтовано завищені акцизи. Обсяги сплати акцизного податку по горілці та лікєро-горілчанам виробам становили близько 5 мільярдів гривень на рік починаючи з 2011 року. Зазначений показник практично не змінювався протягом 6 років, що дозволяє стверджувати про незбалансовану акцизну політику держави та про відсутність позитивного фіскального ефекту відзначеного підвищення ставок акцизного податку.

За різними оцінками, починаючи з 1991 року по квітень 2017 р. з України до офшорів виведено капітал на суму 148 млрд. доларів. Це свідчить лише про те, що банківська система України та недоплатка податкова політика сприяє відтоку капіталів, а натомість ми ходимо по всьому світу «з протягнутою рукою» за все новими кредитами.

Очевидно, що подолання економічної кризи неможливе без врахування ключових детермінант (причин та умов), що зумовлюють стабільне існування тіньової економіки. Однією з основних причин відтоку бюджетних коштів у тіньову економіку є неефективне управління державними фінансами. Цьому сприяє як лобювання інтересів окремих суб'єктів на етапі розподілу бюджетних коштів за напрямками використання, так і низький рівень обізнаності представників центральної влади у нагальних потребах окремих територіальних громад. Для того, щоб подолати зазначені фактори доцільним є участь громадськості на етапі планування видаткової частини бюджету місцевого рівня. Але сьогодні громадські організації та окремі громадяни мають вкрай обмежені повноваження, обмаль часу й спроможності до перегляду бюджетної пропозиції виконавчої влади, її моніторингу та аналізу виконання.

Найбільш ефективним методом зниження частки неврахованих грошових потоків є стимулювання суттєвого збільшення обсягу електронних безготівкових платежів та електронних систем переказів коштів. Розвиток безготівкових платежів та ефективно функціонуючих платіжних систем підвищить прозорість економіки, знизить операційні витрати і збільшить оборотність грошей. А що робить Національний банк України? На початку вересня цього року набрали чинності постанови Нацбанку, які передбачають відповідні зміни у частині фінансового моніторингу. Відтепер для відкриття депозиту у банківській установі на значну суму українцям треба довести, що ці кошти вони заробили легально. Те саме стосується будь-яких придбань на значні суми, які проходять через банки. Цілком очевидно, що значна частина коштів, яка є на руках у населення, поповнить сферу тіньової економіки, де відсутній будь-який моніторинг. За оцінкою фахівців, поза банківським обігом, тобто у населення, нині перебуває біля 120 млрд. доларів та біля 70 відсотків купюр номіналом у 500 гривень. Загалом підтримуючи саму ідею таких ініціатив регулятора, необхідно зазначити, що без амністії капіталів ця норма є шкідливою і працювати не буде. Багаті знайдуть як обійти моніторинг, а втратити від цього лише держава.

Сприяє поглибленню економічної кризи і недостатня ефективність державного фінансового контролю, що створює ситуацію безкарності осіб, які вчиняють протиправні дії та ведуть свою господарську діяльність приховано від відповідних органів виконавчої влади. Це зумовлено, по-перше, дублюванням контрольно-ревізійних повноважень між органами, на які покладено здійснення контрольних функцій, а також відсутністю координації та системи обміну інформацією між ними. Для подолання зазначеної проблеми необхідно розробити та впровадити механізми інформаційної взаємодії органів державного фінансового контролю з інформаційними базами інших контролюючих та наглядових органів, а також чітко визначити предмет і обсяг фінансового контролю, який стосовно бюджетних коштів мають здійснювати головні розпорядники бюджетних коштів, підрозділи відомчого контролю, фінансові органи та органи Державної казначейської служби. По-друге, з метою мінімізації ризику використання тіньових сфер у господарській діяльності необхідно внести зміни та доповнення до Податкового кодексу України щодо прийняття податковими органами додаткових форм податкової звітності тільки після застосування системи оцінки ризиків. Крім того, необхідно створити таку систему фінансового контролю, яка була б мобільною, тобто спроможною оперативно, адекватно та професійно реагувати на будь-які зміни в економіці та законодавстві, а також передбачити необхідність здійснювати координацію взаємодії контрольних органів різних рівнів, що здійснюють внутрішній та зовнішній контроль, з метою мінімізації ризику існування тіньових процесів у бюджетних правовідносинах.

Одним з найістотніших чинників тінізації національної економіки є недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю, у тому числі і в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів. Причина останнього зрозуміла. В Україні більшість людей похилого віку, їх світогляд сформувався в умовах так званого тоталітарного режиму. Але з молоддю ще гірше: свідомість молоді формувалась за умов корупції, зневаги до людини, неможливості законним шляхом реалізувати свої законні інтереси. Тому свідомість, у тому числі і правосвідомість, деформована. Це означає, що як перші, так і другі, не можуть розумно розпорядитись необмеженою свободою, яку їм обіцяють перед кожними виборами. Агресія і насильство тут неминучі і Україна вже потерпає від цього. Вказану обставину має враховувати законодавець, коли визначає у кримінальному законодавстві діяння, які є злочином.

Суспільство потребує стабільності і порядку. Концепція сталого соціально-економічного розвитку має ґрунтуватися на обліку всього різноманіття факторів, включаючи головний елемент – ріст ефективності економіки як гарант соціальної стабільності. Сутність сталого економічного розвитку полягає в здатності економіки забезпечувати якість життя населення, соціально-економічну стабільність суспільства, можливість протистояти впливу внутрішніх та зовнішніх загроз за оптимальної витрати всіх видів ресурсів і дбайливого використання природних факторів. Відповідно завдання стратегії сталого економічного розвитку полягає у створенні механізмів усунення або зниження ризиків внутрішніх і зовнішніх загроз. Неабияка роль у цій справі належить кримінології, яка має обґрунтувати теоретичні і правові основи запобігання економічній злочинності.